

- Mariusz Piekarski, RMF 24, 23 kwietnia 2013, <http://www.rmf24.pl/news-piecha-kontra-lew-starowicz-czyli-spor-o-edukacje-seksualna-,nId,959130> [dostęp: 13 kwietnia 2018]
- ŁOPUSKI 1957 = Janusz Łopuski, *Co chce wiedzieć każdy chłopiec*, Warszawa 1957
- SOKOLUK 1987 = Wiesław Sokoluk, *Czy to już teraz*, Warszawa 1987
- SOKOLUK, ANDZIAK, TRAWIŃSKA 1987 = Wiesław Sokoluk, Dagmara Andziak, Maria Trawińska, *Przysposobienie do życia w rodzinie*, Warszawa 1987
- SZCZYGIEŁ 1993 = Mariusz Szczygieł, *Onanizm polski*, „Gazeta Wyborcza”, 17–18 lipca 1993
- TARKO 1967 = Medard Tarko, *Zwyczaj i obrzędy narodzinowe*, w: *Kultura ludowa Wielkopolski*, red. Józef Burszta, t. III, Poznań 1967
- TOMASIK 2008 = Krzysztof Tomasiak, *Homoseksualizm w PRL-u (1)*, „Replika”, 2008, 12, s. 18–19
- WARKOCKI 2008 = Błażej Warkocki, *Parametry ukrycia. PRL wobec homoseksualności (rekonesans)*, „Krytyka Polityczna”, 2009, 16–17, s. 425–439
- WISŁOCKA 1978 = Michalina Wisłocka, *Sztuka kochania*, Warszawa 1978

* * *

Cecilia M. Gaposchkin, *Invisible Weapons. Liturgy and the Making of the Crusade Ideology*, Cornell University Press, Ithaca–London 2017, ss. 350

Mimo niegasnącego zainteresowania tematyką wypraw krzyżowych i państw krzyżowców wciąż brakuje badań dotyczących generalistów ruchu krucjatowego. Książka Cecylii M. Gaposchkin uzupełnia tę lukę w kilku ważnych obszarach, pozwalając znacznie lepiej zrozumieć istotę krucjat i państw krzyżowców, a także ich miejsce w ideologii Kościoła w wymiarze liturgicznym i teologicznym. Autorka koncentruje się na ukazaniu roli liturgii w rozwoju ruchu krucjatowego: u jego początków w Europie (rozd. I), w podejmowaniu krzyża (rozd. II), w drodze krzyżowców do Jerozolimy (rozd. III), w ustanowieniu Królestwa Jerozolimskiego (rozd. IV) i w powrocie krzyżowców do Europy wraz z wieściami o zdobyciu Jerozolimy (rozd. V), a wreszcie opisuje proces adaptacji szerokiej wizji krucjat wobec kolejnych porażek (rozd. VI i VII).

We wstępie Gaposchkin w przystępny dla mniej zorientowanego czytelnika sposób przybliży podstawowe informacje na temat genezy ruchu krucjatowego i przebiegu samych wypraw, a także średniowiecznej liturgii zachodniej i źródeł służących jej badaniu. Rozdział pierwszy poświęcony został okresowi przed rokiem 1095 i przemową Urbana II. Autorka wskazuje w nim idee obecne w liturgii jeszcze przed wyprawami krzyżowymi, które następnie zostały z nimi nierozzerwalnie powiązane. Na przykładzie rytuałów i ksiąg liturgicznych ukazuje, jak przygotowywano grunt pod połączenie ideologii krucjatywnej z obrazem

Jerozolimy obecnym w liturgii zachodniej, z obrzędami pielgrzymki pokutnej, a także z postrzeganiem wojny i znaczeniem krzyża, na którym opierała się cała symbolika wypraw. Każdy z tych liturgicznych nurtów odegrał w ruchu krucjatowym swoją rolę, prowadząc do przesiąknięcia pierwszej wyprawy monastycznymi ideałami epoki gregoriańskiej. Jednocześnie ideały te w trakcie pielgrzymki do Jerozolimy ulegały kreatywnemu przetworzeniu, dzięki czemu kształtowała się nowa pobożność, oparta na starych, lecz inaczej interpretowanych obrazach teologicznych. Autorka pokazuje, w jaki sposób krucjata została wpisana w szeroki eschatologiczny schemat, który uczynił z walki z muzułmanami wielką duchową bitwę przeciwko diabłu. Proces, w którego wyniku dawny niewidzialny przeciwnik zyskał materialną postać, sam w sobie jest niezwykle interesujący, a autorka rzuca na jego przebieg nowe światło.

Gaposchkin śledzi również rozwój obrzędów towarzyszących wyruszeniu na krucjatę, w których czynności i działania związane z pielgrzymami oraz z krzyżem łączyły się w jedno, by utworzyć nową, specyficzną całość. Mówią one wiele o istocie i statusie krucjaty jako zbrojnej pielgrzymki. Autorka trafnie zauważa, że krzyżowcy przestawali być świeckimi, a stawali się ludźmi w wyjątkowy sposób poświęconymi Bogu — „tymczasowymi mnichami”. Zgodnie z takim wnioskiem można zatem stwierdzić, że krzyżowcy stanowili całkowicie nowy stan, łączący w sobie obowiązki i przywileje zarówno rycerstwa, jak i duchowieństwa.

Kolejna część poświęcona została krucjatom w działaniu. Autorka ukazała w niej, w jaki sposób krzyżowcy wykorzystywali liturgię podczas kampanii wojennych i jakie formy liturgiczne stosowali. Obrzędy sprawowane podczas marszu i na polu bitwy miały w większości charakter pokutny, czego celem było okazanie pokory i uniżenie się przed Bogiem. Pokuta taka miała sprawić, że krzyżowcy, przystępując do walki, byli godni jego łaski. Gaposchkin pokazała również, że dla chrześcijan w średniowieczu doczesne losy Królestwa Jerozolimy były nierozdzielnie związane z kondycją całego chrześcijaństwa i całej ludzkości w wymiarze uniwersalnym.

Osobny rozdział został poświęcony liturgii wyjątkowego święta, ustanowionego 15 lipca jako dziękczynienie za odzyskanie Jerozolimy. Autorka przytacza słowa kronikarzy, według których zdobycie miasta miało mieć niemal równie doniosłe znaczenie jak wcielenie Chrystusa i dokonane dzięki jego ofercie odkupienie. Liturgia w tym dniu stanowiła odzwierciedlenie ogromnego znaczenia, które przypisywano temu wydarzeniu. Skupiała się przede wszystkim na apokaliptycznym wymiarze krucjat i roli, którą zwycięstwo Franków odegrało w całej historii zbawienia — w istocie bowiem to sam Bóg za ich pośrednictwem triumfował nad diabłem.

Rozdział V poświęcony został powrotowi krzyżowców na Zachód. Gaposchkin śledzi proces, w wyniku którego pamięć o wydarzeniach i znaczeniu pierwszej krucjaty znalazła swoje odzwierciedlenie we wspomnieniach liturgicznych w całej Europie. Koncentrując się głównie na Francji jako sercu ruchu krucjatowego, autorka pokazała, w jaki sposób wielkie zwycięstwo krzyżowców zostało wpisane w liturgiczny obraz świata. Sformalizowane święta i wspomnienia były rzadkie i miały charakter głównie lokalny, jednak w formie liturgicznej wyrażały dokładnie ten sam triumfalizm i euforię, która widoczna jest w źródłach narracyjnych i rozmaitych zapiskach.

W dwóch końcowych rozdziałach prezentowanej książki przeanalizowana została reakcja Zachodu na kolejne porażki w Lewancie. Po całkowitej klęsce krzyżowców pod Hittin

i upadku Jerozolimy w 1187 r. Kościół, a w szczególności papieństwo, rozpoczął swoisty program modlitewny, mający na celu przebłaganie Boga i doprowadzenie do odzyskania Ziemi Świętej. Euforia spowodowana triumfem i radość ze spodziewanej realizacji Bożych obietnic zamieniła się w pełne rozpaczliwe błaganie, a liturgie sprawowane w intencji powodzenia wypraw krzyżowych stały się integralną częścią coraz bardziej sformalizowanego i zinstytucjonalizowanego ruchu krucjatowego. Autorka niezwykle trafnie określa te modlitwy jako „liturgiczną wojnę” przeciwko muzułmanom. Modlitwy „przeciwko przewrotności pogan”, które decyzją papieża Klemensa V miały być odmawiane podczas każdej mszy świętej na całym świecie, stanowić miały właśnie tytułowy „niewidzialny oręż”.

Autorka w interesujący sposób przedstawia rolę Jerozolimy w liturgii, wskazując na fundamentalne i wielowymiarowe znaczenie tego miasta dla całego chrześcijaństwa. Dzięki temu jest w stanie wyjaśnić jego potężne oddziaływanie — jako symbolu pełni szczęścia — na motywacje, działania i pobożność krzyżowców. Gaposchkin pokazuje, że krucjata była w istocie pielgrzymką nowego Narodu Wybranego do Ziemi Obiecanej, której przywódcą był sam Bóg, a opiekę wędrowcom zapewniali aniołowie. W tym ujęciu nowym Aaronem był legat papieski, a Rajmund z Tuluzy — nowym Mojżeszem. W istocie cała krucjata stanowiła specyficzną wspólnotę modlitewną, która nieustannie sprawowała liturgię. Autorka, wykorzystując źródła powstałe w państwach krzyżowców i na Zachodzie, wskazuje miejsce krucjat — mających być częścią swoistego „wiecznego Alleluja”, uwielbienia Kościoła wobec Boga — w „ekonomii zbawienia”, a także przedstawia, w jaki sposób stały się one sercem chrześcijaństwa, a ideologia Kościoła w nierozzerwalny sposób połączyła wyprawy krzyżowe z chrześcijańską tożsamością. Być chrześcijaninem zaczęło oznaczać: być krzyżowcem.

Poza źródłami liturgicznymi Gaposchkin wykorzystwała również liczne dzieła narracyjne, listy i dokumenty, co pozwoliło wpisać ideologię liturgii krucjatowej i jej znaczenie w szerszy kontekst cywilizacyjny i teologiczny. Udowodniła tym samym, jak złożoną a jednocześnie kompletną całość tworzył ruch krucjatowy, stając się nie tylko fundamentalnym elementem liturgii mszy w całym Kościele, lecz także centralnym punktem cywilizacji Zachodu w ogólności. Książka napisana została żywym, barwnym językiem. Autorka precyzyjne objaśnienia zawiłych kwestii liturgicznych i teologicznych przedstawiła w przystępnej formie.

Wywody wzbogacone zostały licznymi i stanowiącymi wartościowe uzupełnienie ilustracjami (przede wszystkim kopiami średniowiecznych miniatur). Niestety obie zamieszczone mapy są nieczytelne i bardzo niedokładne. Treść dopełniają trzy bardzo przydatne apendyksy, zawierające kolejno: teksty liturgiczne na święto odzyskania Jerozolimy, porównanie tekstów liturgicznych związanych z wyprawami krzyżowymi powstałych w poszczególnych okresach oraz chronologiczny wykaz Nieliturgicznych źródeł związanych z liturgią krucjatową.

Książka Gaposchkin dowodzi, że mimo istnienia niezwykle bogatej literatury poświęconej ruchowi krucjatowemu wciąż pozostanie wiele pytań, które wymagają odpowiedzi.

*Konrad F. Komarnicki
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny*